

Instytut Pedagogiki

Wydział Pedagogiczny

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy

im. Jana Długosza w Częstochowie

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Zajac**  
**pt. „Placówka opiekuńczo-wychowawcza**  
**jako środowisko współwarunkujące jakość życia wychowanków”**  
**przygotowanej pod kierunkiem promotora dr hab. Tomasza Biernata**  
**i promotora pomocniczego dr Katarzyny Wasilewskiej-Ostrowskiej**

Przedłożona do oceny praca doktorska posiada strukturę typową dla prac z zakresu nauk społecznych. Składa się ze wstępu, części teoretycznej (rozdziały I-III), metodologicznej (rozdział IV) i badawczej (rozdziały V-VI), zakończenia, bibliografii oraz aneksu. Liczy 278 stron maszynopisu. Proporcje części teoretycznej do metodologicznej i badawczej są prawidłowe. Podział treści (tytułów, podtytułów i śródtytułów, numerowanie) – czytelny. Jedynie podrozdział 5 rozdziału I, dotyczący teorii przywiązania mógłby być po 3, opisującym kryzys związany z umieszczeniem dziecka w instytucjonalnej pieczy zastępczej a przed charakterystyką tego typu instytucji (co ciekawe, w czasie referowania struktury pracy Doktorantka przedstawiła właściwą kolejność).

Szczegółowej oceny rozprawy doktorskiej dokonam wg. kryteriów zawartych w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym.

**Oryginalność pracy i jej znaczenie naukowe**

Przedmiot podjętych przez Panią mgr Magdalenę Zajac analiz teoretycznych i badań naukowych w ramach przedłożonej do oceny pracy doktorskiej stanowi jakość życia wychowanków instytucjonalnych form pieczy zastępczej, który jest ważnym zagadnieniem zarówno w kontekście indywidualnym, jak i społecznym. Ważne jest bowiem, by środowisko zastępcze, w którym dziecko żyje i rozwija się zaspakajało jego potrzeby oraz pełniło szereg innych funkcji, do których jako jedną z najważniejszych zalicza się funkcję prospołeczną, polegającą na przekazywaniu społecznie pożądanym wzorów zachowań i norm, czego nie czynili zazwyczaj rodzice biologiczni (por. M. Danecka, A. Kęska, R. Pląsek).

W obecnej polityce społecznej, czego Doktorantka jest świadoma, dąży się do deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej, rozumianej jako a) wsparcie rodziny biologicznej, zwłaszcza tej mającej trudności w realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej, b) pomoc rodzinie, której dzieci zabrano w reintegracji rodziny, c) rozwój rodzinnej pieczy zastępczej oraz d) ograniczenie instytucjonalnych form pieczy zastępczej (*Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Raport pt. *Postępy deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej w Polsce*). Niemniej jednak, pomimo starań w ww. zakresie aż 17408 dzieci przebywało (wg. stanu na 2017 rok) w 1106 placówkach opiekuńczo-wychowawczych różnego typu. Badanie funkcjonowania całodobowej placówki opiekuńczo-wychowawczej jako środowiska życia, a przede wszystkim środowiska wychowawczego jest więc zasadne. Tym bardziej warto docenić chęć zajęcia się przez Doktorantkę tym zagadnieniem, że ze względu na pewien trend, ale i potrzebę analiz nowych rozwiązań w pracy z rodziną i rozwój rodzinnej pieczy zastępczej problematyka związana z placówkami opiekuńczo-wychowawczymi jest w ostatnim czasie rzadko podejmowana.

Badanie jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w nowym systemie wsparcia rodziny i pieczy zastępczej jest innowacyjne. Były prowadzane badania, dotyczące podobnej problematyki w 2009 i 2017 roku, ale w obszarze nauk medycznych (przez K. van Damme-Ostapowicz i in.) oraz społecznych, jednak w dziedzinie psychologii (N. Ogińska-Bulik, M. Kobylarczyk). Zamierzeniem Pani Magdaleny Zając, innym od ww. autorów było zbadanie współzależności określonych uwarunkowań pedagogicznych, tj. związanych z a) realizacją zadań i organizacją pracy w placówce opiekuńczo-wychowawczej jako środowisku wychowawczym, b) cechami osobowymi i kompetencjami wychowawców z jakością życia dzieci i młodzieży (a raczej subiektywne jej postrzeganie).

Kolejnym punktem oceny pracy na stopień doktora nauk społecznych w zakresie pedagogiki jest, czy praca zawiera aspekty pedagogiczne. Rozprawa ma charakter interdyscyplinarny. Problematyka badawcza podejmowana przez Doktorantkę zawiera się w obrębie nauk społecznych w zakresie psychologii (badanie jakości życia), polityki społecznej (opis systemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej, ze szczególnym uwzględnieniem instytucjonalnej pieczy zastępczej) i pedagogiki, w tym opiekuńczej i społecznej (placówka opiekuńczo-wychowawcza jako środowisko wychowawcze). Wśród elementów środowiska instytucji opiekuńczo-wychowawczej wyróżniono i opisano jej strukturę, czynniki wychowawcze, społeczne i kulturowe (s. 166-190). Scharakteryzowano prawidłowe cechy i zachowania opiekuna zastępczego (s. 206). Badanie miało pedagogiczny cel praktyczny, który

został zrealizowany. Było nim opracowanie postulatów, dotyczących organizowania środowiska placówek opiekuńczo-wychowawczych optymalizujących jakość życia wychowanków (s. 121 oraz 198-204).

**Zasadność i komplementarność przedstawionych w rozprawie podstaw teoretycznych oraz poziom wiedzy ogólnej Autora w zakresie podejmowanego tematu**

Część teoretyczna składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale pierwszym Pani mgr Magdalena Zając scharakteryzowała sieroctwo społeczne, krótko opisała umieszczenie dziecka w instytucjonalnej pieczy zastępczej jako krytyczne doświadczenie życiowe oraz zaprezentowała funkcje placówki opiekuńczo-wychowawczej.

Definiując pojęcie „sieroctwo społeczne” oraz dokonując jego klasyfikacji pod względem różnych czynników Doktorantka posłużyła się dawnymi i obecnymi źródłami z zakresu prawa (ustawa o pomocy społecznej, prace M. Andrzejewskiego) i pedagogiki (prace takich autorów jak m.in. J. Wojtyniak, I. Jundził, W. Okoń, I. Wagner, M. Kościelniak, M. Ruszkowska). Pamiętała również o zjawisku eurosieroctwa (G. Rura, S. Kozak). Ponadto opisała przyczyny i skutki sieroctwa.

Dalej, w rozdziale pierwszym, Pani mgr Magdalena Zając zdefiniowała krytyczne doświadczenie życiowe (T. Holmes, R. Rahe, G. Teusz) oraz krótko uzasadniła, że umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej jest takim doświadczeniem. Szkoda, że nie pogłębiła tego tematu przez szerszy opis rozwojowych zaburzeń posttraumatycznych u dzieci (por. E. Jarosz, U. Bartnikowska, L. Drozdowski). Myślę również, że tutaj było właściwe miejsce na charakterystykę niewłaściwych wzorców przywiązania (podrozdział 5).

W podrozdziale 3 pt. „Placówka opiekuńczo-wychowawcza formą opieki i kompensacji sieroctwa społecznego” Autorka scharakteryzowała tę instytucję pod względem jej funkcji. Szczegółowy opis formalno-prawnych podstaw funkcjonowania placówki opiekuńczo-wychowawczej, w szczególności analiza jej ustawowych zadań, tworzenia oceny okresowej sytuacji dziecka i planu pomocy dziecku oraz organizacja pracy (wg. ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej) znajduje się w rozdziale II.

W podrozdziale 4 Pani mgr Magdalena Zając prezentuje ciekawy model bezpiecznej bazy opiekuńczej autorstwa G. Schofield i M. Beek. Składają się na niego 5 obszarów przejawiających się w myślach i działaniu zarówno wychowawcy, jak i wychowanka. Są to: dostępność wychowawcy, promowanie autonomii wychowanka, oddziaływanie wychowawcze

budujące adekwatną samoocенę, kształtowanie u wychowanka poczucia przynależności oraz umiejętności analizy swojego zachowania.

Kolejny, III rozdział Autorka dysertacji poświęciła jakości życia, w tym jakości życia dzieci i młodzieży. Zdefiniowała to pojęcie w ujęciu różnych nurtów badawczych (w obszarze nauk ekonomicznych, medycznych i społecznych), przedstawiła jego zakres i sposoby pomiaru. W wyniku tej analizy dokonała wyboru wymiarów jakości życia (samopoczucie fizyczne, zasoby finansowe, rówieśnicy i wsparcie społeczne, akceptacja społeczna, środowisko szkolne, relacja z rodzicami i życie domowe, samopoczucie psychiczne, nastroje i emocje, obraz własnej osoby, niezależność) oraz narzędzia do badania subiektywnej oceny jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Jest nim kwestionariusz KINDSCREEN-52.

Podsumowując, treści rozdziałów w części teoretycznej są odpowiednio usytuowane. Niektóre podrozdziały w rozdziale I mogłyby być inaczej ustawione, jeśli chodzi o ich kolejność. Teoretyczna prezentacja zagadnień jest oparta na trafnie dobranych źródłach. Materiały źródłowe są wykorzystane adekwatnie do potrzeb. Bibliografia jest bogata, zawiera również literaturę obcojęzyczną. Zakres i poziom teoretycznych prezentacji jest satysfakcjonujący. Wywody w ramach analizy teoretycznej tekstów innych autorów są logiczne. Tekst spójny, poprawny językowo i stylistycznie. Oceniam, że poziom wiedzy Pani mgr Magdaleny Zajac na temat jakości życia dzieci i młodzieży oraz podstaw formalno-prawnych i pedagogicznych działalności placówek opiekuńczo-wychowawczych jest wystarczający.

### **Zasadność i poprawność przyjętych rozwiązań metodologicznych oraz zastosowanych procedur badawczych**

Badania Pani mgr Magdalena nie są osadzone jednoznacznie w jednym z głównych paradygmatów badań w naukach społecznych, tj. pozytywistycznym lub humanistycznym. Doktorantka zastosowała strategię łączenia badań ilościowych z jakościowymi, uznawaną przez niektórych polskich metodologów – pedagogów (np. K. Rubacha, S. Palka). Badania były zarówno ilościowe (sondaż diagnostyczny), jak i jakościowe (min. obserwacja prowadzona w badanych instytucjach oraz w czasie kilkuletniej pracy w placówce opiekuńczo-wychowawczej, badanie dokumentów). W takim paradygmacie celem badań jest nie tylko poznanie i opis, wyjaśnienie, ale przede wszystkim dogłębne rozumienie istoty badanego zjawiska.



Przedmiotem badań, jak już pisałam, Autorka uczyniła jakość życia wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej (w przeważającej części badanych wychowanków placówki opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego) w następujących zakresach: zdrowie fizyczne, nastroje i emocje, postrzeganie własnej osoby, poczucie niezależności, relacja z rodzicami i życie domowe, zasoby finansowe wychowanka, relacje z rówieśnikami i wsparcie społeczne, środowisko szkolne, akceptacja społeczna wychowanka, samopoczucie psychiczne wychowanka.

Przedmiotem badań było także środowisko wychowawcze, jakim jest placówka opiekuńczo-wychowawcza (lokalizacja, wielkość, struktura, czynniki materialne, wychowawcze, społeczne i kulturowe) oraz (co nie zostało napisane wprost) jej współzależność z jakością życia dzieci i młodzieży. Jeśli bowiem ww. elementy środowiska wychowawczego, jakim jest placówka opiekuńczo-wychowawcza „współwarunkują jakość życia wychowanków” (temat, oraz m.in. s. 120) to, moim zdaniem, zmienną niezależną jest (również oprócz tych wskazanych w pracy) środowisko życia dzieci i młodzieży (placówka opiekuńczo-wychowawcza, dom rodzinny, rodzinna piecza zastępcza) a zmienną zależną – jakość życia dzieci i młodzieży. W badaniu ww. elementy placówki opiekuńczo-wychowawczej określono jako zmienne pośredniczące, co budzi moje wątpliwości (s. 125). Zmiennymi niezależnymi (i słusznie) w badaniach były: wiek, płeć, lokalizacja placówek (wieś, miasto), wielkość placówek, gdyż to czy placówka jest koedukacyjna, przeznaczona dla dzieci powyżej 10 roku życia, do 14 dzieci – czyli zgodnie z optymalnymi standardami też powinno być poddane badaniu.

Biorąc pod uwagę problemy badawcze to problem 2, będącym pytaniem o wybrane aspekty jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych zawiera się w 1 dotyczącym ogólnie - jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, więc jest zbędny. W problemie 3 jest pytanie o różnice jakości życia wychowanków w porównaniu z innymi osobami (dalej dowiadujemy się, że jest to grupa dzieci i młodzieży w wieku 8-18 lat, czyli tym samym przedziale wiekowym, co ta, badana przez Autorkę). Mam tu pewien niedosyt. Brakuje mi jeszcze pytania o współzależność różnych czynników związanych z placówką opiekuńczo-wychowawczą (jej struktura, zaplecze materialne i kadrowe, rodzaj oddziaływań wychowawczych, relacje społeczne i atmosfera wychowawcza, możliwość udziału w kulturze, rodzaj współpracy z rodziną, w tym umożliwienie kontaktów z dziećmi itd.) z jakością życia wychowanków. Dalej, w pracy pojawiają się analizy na ten temat (np. s. 175 i dalsze). Problemy 9, 10 to pytania o jakość życia badanych wychowanków w ocenie ich

wychowawców. Następnie problem 4-6 to pytanie o związek między jakością życia wychowanków a ich cechami społeczno-demograficznymi (płeć, wiek, środowisko wiejskie, miejskie). Dwa ostatnie z nich mogą pośrednio wiązać się też z placówką opiekuńczo-wychowawczą jako środowiskiem wychowawczym (w kontekście dopasowania oddziaływań do indywidualnych potrzeb dzieci w różnym wieku, czy realizacją standardów funkcjonowania instytucjonalnej pieczy zastępczej w zależności od środowiska lokalnego). Problem 8 dotyczy opinii wychowawców na temat placówki opiekuńczo-wychowawczej jako środowiska wychowawczego. Moim zdaniem 1. jakość życia wychowanków i 2. środowisko wychowawcze (placówka opiekuńczo-wychowawcza jako środowisko życia dzieci i młodzieży sieroczej) powinny być traktowane w badaniach jako współzależne zjawiska.

Jeśli chodzi o metody badań użyte do zbierania danych to Pani mgr Magdalena Zajac wykorzystwała metody ilościowe i jakościowe: sondaż diagnostyczny i obserwację uczestniczącą, prowadzoną przez kilka lat pracy w placówce i przez trzy miesiące w innych – 12 badanych placówkach, analizę danych zastanych (dokumentacji). Jako techniki wykorzystwała skalowanie, ankietę dla pracowników placówki opiekuńczo-wychowawczej (przy 12 respondentach – lepiej, by był to jakościowy wywiad pogłębiony), obserwację, swobodne rozmowy z wychowawcami i wychowankami, przeszukiwanie źródeł wtórnych (dokumentacji z kontroli prowadzonych przez nadrzędne urzędy wojewódzkie, dokumentacji placówki i dokumentów wychowanków – nie znalazłam, by określiła w części metodologicznej - dokładnie jakich i w jakiej ilości). Narzędziami badawczymi był kwestionariusz KIDSCREEN-25 dla dzieci i młodzieży oraz kwestionariusz ankiety dla pracowników placówki opiekuńczo-wychowawczej. Narzędzia znajdują się w załącznikach. Do analizy statystycznej wykorzystano pakiet IBM SPSS Statistics.

Badania przeprowadzono na terenie 12 placówek opiekuńczo-wychowawczych czterech województw, w tym 9 typu socjalizacyjnego. W badaniach wzięło udział 152 wychowanków. Dokonano charakterystyki próby badawczej i terenu badań.

Zebrano 12 ankiet od pracowników placówek. Obserwacja funkcjonowania innych placówek niż ta, w której Autorka pracuje trwała 3 miesiące („spotkania w placówce trwały po kilka godzin”, s. 137). To mało, jak na badania ilościowo-jakościowe w ramach pracy doktorskiej.

## **Charakter i poziom analiz empirycznych i wniosków badawczych oraz poziom ich prezentacji**

Pani mgr Magdalena Zając w rozdziale części III (empirycznej) zaprezentowała wyniki badań otrzymane poprzez analizę materiału badawczego.

W części empirycznej Autorka dysertacji przedstawiła (subiektywne) postrzeganie jakości życia przez badanych wychowanków, odniosła wyniki badań własnych do wyników badań tego typu realizowanych przez innych autorów na innych próbach badawczych oraz dokonała analiz w kontekście czynników społeczno-demograficznych (płeć, wiek, miejsce lokalizacji instytucji, liczba dzieci w placówkach). To najważniejsza, moim zdaniem, część pracy, gdyż to tu znajdujemy odpowiedź na pytanie, czy poziom subiektywnie odczuwanej jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych różni się od poziomu subiektywnie odczuwanej jakości życia wychowanków domów rodzinnych, a jeśli tak to w jakich obszarach. Okazało się, że dzieci i młodzież wychowująca się w placówkach opiekuńczo-wychowawczych osiągnęły niższy, choć nieznacznie, wynik we wszystkich wymiarach jakości życia. Co ciekawe najwyższe indeksy jakości życia badani wychowankowie uzyskali w wymiarach dotyczących postrzegania siebie i oceny własnej kondycji psychofizycznej. Można stwierdzić, że posiadają wysokie poczucie własnej wartości. Natomiast niskie w obszarze funkcjonowania społecznego, wyznaczania celów i motywacji do działania. Może to niepokoić, gdyż wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych mogą powielać bierny styl życia swoich rodzin pochodzenia, a placówka opiekuńczo-wychowawcza cały czas, pomimo zmian w systemie i dbałości o wyższe standardy, nie spełnia zakładanej funkcji prospołecznej. Zastanawiające jest też to, że respondenci obu grup odczuwają niedostatek zainteresowania, troski i miłości od rodziców. Dokonane analizy zebranych danych i ich interpretacja nie budzą moich zastrzeżeń.

Ponadto Autorka opisała opinie pracowników placówek na temat a) poziomu jakości życia wychowanków, b) rozumienia przez nich tego pojęcia, c) występowania badania jakości życia wychowanków w placówkach i d) czynników wpływających na ową jakość, w tym wpływ samego wychowawcy (opierając się danych uzyskanych z 12 ankiet).

W rozdziale VI Pani mgr Magdalena Zając dokonała analizy czynników środowiska placówek opiekuńczo-wychowawczych. Opisała warunki socjalno-bytowe, w jakich przebywają dzieci i młodzież, czynniki wychowawcze (wzięła pod uwagę dbałość o zdrowie, możliwość udziału w specjalistycznych zajęciach rehabilitacyjnych, terapeutycznych, dostępność wychowawcy, występowanie działań wspierających autonomię wychowanka,



kształtowanie poczucia przynależności do społeczności, umożliwienie kontaktów z rodzicami i ich wpływu na wychowanie). Ponadto poddała analizie czynniki społeczne (przepływ informacji, relacje wychowanek-wychowawca, współpracę z innymi podmiotami) oraz czynniki kulturowe (uczestnictwo w zajęciach dodatkowych, rozwijających zainteresowania, estetyka wystroju placówki). Warto zauważyć, że dane zbierano głównie poprzez przeprowadzenie ankiet z pracownikami. Metodami uzupełniającymi były swobodne rozmowy, obserwacje, badanie dokumentów. Z analizy zebranego ww. metodami materiału uzyskała pozytywny obraz funkcjonowania badanych placówek. Dlatego też zdecydowała się przanalizować dokumenty pokontrolne. W protokołach z przeprowadzonych kontroli przez pracowników urzędów wojewódzkich i w zaleceniach pokontrolnych obraz placówek przedstawiał się nieco gorzej. Warto docenić, że Doktorantka przanalizowała również tego typu dokumenty.

Zakończenie zawiera wnioski z badań, stanowiące odpowiedź na problemy szczegółowe oraz odnosi się do celów i hipotez pracy. Autorka przedstawiła również autorską koncepcję pracy opiekuńczo-wychowawczej, opartej na triadzie dziecko-rodzina-wychowawca usytuowanej w szerszym otoczeniu społecznym. Ponadto, co warto zauważyć, zrealizowała nie tylko teoretyczny, ale również praktyczny cel badań – wypracowała postulaty dla praktyki, choć mogły być przedstawione syntetycznie w postaci wypunktowania.

Pozycje bibliograficzne są zbieżne z przypisami, uszeregowane zgodnie z przyjętym standardem – alfabetycznie. Wysoka jest też jakość wydruku i staranność edycyjna: jednolitość formatowania stron, marginesy, akapity, ciągłość numeracji stron, poprawność i jednolitość przypisów.

### **Konkluzja**

W świetle wszystkich powyższych argumentów i uwag stwierdzam, że Pani mgr Magdalena Zając przygotowała pracę doktorską poprawną pod względem merytorycznym i formalnym. Praca zawiera pewne, wskazane usterki, ale można stwierdzić, że jej Autorka posiada wystarczającą wiedzę w prezentowanym przez siebie temacie oraz posiada kompetencje w zakresie wiedzy i umiejętności metodologicznych do prowadzenia badań naukowych. Spełnia warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym.

**Opowiadam się za dopuszczeniem Pani mgr Magdaleny Zając do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

*Hebele*  
*Kroniejski*



Instytut Pedagogiki

Wydział Pedagogiczny

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy

im. Jana Długosza w Częstochowie

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Zajęc**  
**pt. „Placówka opiekuńczo-wychowawcza**  
**jako środowisko współwarunkujące jakość życia wychowanków”**  
**przygotowanej pod kierunkiem promotora dr hab. Tomasza Biernata**  
**i promotora pomocniczego dr Katarzyny Wasilewskiej-Ostrowskiej**

Przedłożona do oceny praca doktorska posiada strukturę typową dla prac z zakresu nauk społecznych. Składa się ze wstępu, części teoretycznej (rozdziały I-III), metodologicznej (rozdział IV) i badawczej (rozdziały V-VI), zakończenia, bibliografii oraz aneksu. Liczy 278 stron maszynopisu. Proporcje części teoretycznej do metodologicznej i badawczej są prawidłowe. Podział treści (tytułów, podtytułów i śródtytułów, numerowanie) – czytelny. Jedynie podrozdział 5 rozdziału I, dotyczący teorii przywiązania mógłby być po 3, opisującym kryzys związany z umieszczeniem dziecka w instytucjonalnej pieczy zastępczej a przed charakterystyką tego typu instytucji (co ciekawe, w czasie referowania struktury pracy Doktorantka przedstawiła właściwą kolejność).

Szczegółowej oceny rozprawy doktorskiej dokonam wg. kryteriów zawartych w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym.

**Oryginalność pracy i jej znaczenie naukowe**

Przedmiot podjętych przez Panią mgr Magdalenę Zajęc analiz teoretycznych i badań naukowych w ramach przedłożonej do oceny pracy doktorskiej stanowi jakość życia wychowanków instytucjonalnych form pieczy zastępczej, który jest ważnym zagadnieniem zarówno w kontekście indywidualnym, jak i społecznym. Ważne jest bowiem, by środowisko zastępcze, w którym dziecko żyje i rozwija się zaspakajało jego potrzeby oraz pełniło szereg innych funkcji, do których jako jedną z najważniejszych zalicza się funkcję prospołeczną, polegającą na przekazywaniu społecznie pożądanym wzorów zachowań i norm, czego nie czynili zazwyczaj rodzice biologiczni (por. M. Danecka, A. Kęska, R. Płasek).

W obecnej polityce społecznej, czego Doktorantka jest świadoma, dąży się do deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej, rozumianej jako a) wsparcie rodziny biologicznej, zwłaszcza tej mającej trudności w realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej, b) pomoc rodzinie, której dzieci zabrano w reintegracji rodziny, c) rozwój rodzinnej pieczy zastępczej oraz d) ograniczenie instytucjonalnych form pieczy zastępczej (*Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Raport pt. *Postępy deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej w Polsce*). Niemniej jednak, pomimo starań w ww. zakresie aż 17408 dzieci przebywało (wg. stanu na 2017 rok) w 1106 placówkach opiekuńczo-wychowawczych różnego typu. Badanie funkcjonowania całodobowej placówki opiekuńczo-wychowawczej jako środowiska życia, a przede wszystkim środowiska wychowawczego jest więc zasadne. Tym bardziej warto docenić chęć zajęcia się przez Doktorantkę tym zagadnieniem, że ze względu na pewien trend, ale i potrzebę analiz nowych rozwiązań w pracy z rodziną i rozwój rodzinnej pieczy zastępczej problematyka związana z placówkami opiekuńczo-wychowawczymi jest w ostatnim czasie rzadko podejmowana.

Badanie jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w nowym systemie wsparcia rodziny i pieczy zastępczej jest innowacyjne. Były prowadzone badania, dotyczące podobnej problematyki w 2009 i 2017 roku, ale w obszarze nauk medycznych (przez K. van Damme-Ostapowicz i in.) oraz społecznych, jednak w dziedzinie psychologii (N. Ogińska-Bulik, M. Kobylarczyk). Zamierzeniem Pani Magdaleny Zajac, innym od ww. autorów było zbadanie współzależności określonych uwarunkowań pedagogicznych, tj. związanych z a) realizacją zadań i organizacją pracy w placówce opiekuńczo-wychowawczej jako środowisku wychowawczym, b) cechami osobowymi i kompetencjami wychowawców z jakością życia dzieci i młodzieży (a raczej subiektywne jej postrzeganie).

Kolejnym punktem oceny pracy na stopień doktora nauk społecznych w zakresie pedagogiki jest, czy praca zawiera aspekty pedagogiczne. Rozprawa ma charakter interdyscyplinarny. Problematyka badawcza podejmowana przez Doktorantkę zawiera się w obrębie nauk społecznych w zakresie psychologii (badanie jakości życia), polityki społecznej (opis systemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej, ze szczególnym uwzględnieniem instytucjonalnej pieczy zastępczej) i pedagogiki, w tym opiekuńczej i społecznej (placówka opiekuńczo-wychowawcza jako środowisko wychowawcze). Wśród elementów środowiska instytucji opiekuńczo-wychowawczej wyróżniono i opisano jej strukturę, czynniki wychowawcze, społeczne i kulturowe (s. 166-190). Scharakteryzowano prawidłowe cechy i zachowania opiekuna zastępczego (s. 206). Badanie miało pedagogiczny cel praktyczny, który



został zrealizowany. Było nim opracowanie postulatów, dotyczących organizowania środowiska placówek opiekuńczo-wychowawczych optymalizujących jakość życia wychowanków (s. 121 oraz 198-204).

**Zasadność i komplementarność przedstawionych w rozprawie podstaw teoretycznych oraz poziom wiedzy ogólnej Autora w zakresie podejmowanego tematu**

Część teoretyczna składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale pierwszym Pani mgr Magdalena Zajac scharakteryzowała sieroctwo społeczne, krótko opisała umieszczenie dziecka w instytucjonalnej pieczy zastępczej jako krytyczne doświadczenie życiowe oraz zaprezentowała funkcje placówki opiekuńczo-wychowawczej.

Definiując pojęcie „sieroctwo społeczne” oraz dokonując jego klasyfikacji pod względem różnych czynników Doktorantka posłużyła się dawnymi i obecnymi źródłami z zakresu prawa (ustawa o pomocy społecznej, prace M. Andrzejewskiego) i pedagogiki (prace takich autorów jak m.in. J. Wojtyniak, I. Jundziłł, W. Okoń, I. Wagner, M. Kościelniak, M. Ruszkowska). Pamiętała również o zjawisku eurosieroctwa (G. Rura, S. Kozak). Ponadto opisała przyczyny i skutki sieroctwa.

Dalej, w rozdziale pierwszym, Pani mgr Magdalena Zajac zdefiniowała krytyczne doświadczenie życiowe (T. Holmes, R. Rahe, G. Teusz) oraz krótko uzasadniła, że umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej jest takim doświadczeniem. Szkoda, że nie pogłębiła tego tematu przez szerszy opis rozwojowych zaburzeń posttraumatycznych u dzieci (por. E. Jarosz, U. Bartnikowska, L. Drozdowski). Myślę również, że tutaj było właściwe miejsce na charakterystykę niewłaściwych wzorców przywiązania (podrozdział 5).

W podrozdziale 3 pt. „Placówka opiekuńczo-wychowawcza formą opieki i kompensacji sieroctwa społecznego” Autorka scharakteryzowała tę instytucję pod względem jej funkcji. Szczegółowy opis formalno-prawnych podstaw funkcjonowania placówki opiekuńczo-wychowawczej, w szczególności analiza jej ustawowych zadań, tworzenia oceny okresowej sytuacji dziecka i planu pomocy dziecku oraz organizacja pracy (wg. ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej) znajduje się w rozdziale II.

W podrozdziale 4 Pani mgr Magdalena Zajac prezentuje ciekawy model bezpiecznej bazy opiekuńczej autorstwa G. Schofield i M. Beek. Składają się na niego 5 obszarów przejawiających się w myślach i działaniu zarówno wychowawcy, jak i wychowanka. Są to: dostępność wychowawcy, promowanie autonomii wychowanka, oddziaływanie wychowawcze

budujące adekwatną samoocenę, kształtowanie u wychowanka poczucia przynależności oraz umiejętności analizy swojego zachowania.

Kolejny, III rozdział Autorka dysertacji poświęciła jakości życia, w tym jakości życia dzieci i młodzieży. Zdefiniowała to pojęcie w ujęciu różnych nurtów badawczych (w obszarze nauk ekonomicznych, medycznych i społecznych), przedstawiła jego zakres i sposoby pomiaru. W wyniku tej analizy dokonała wyboru wymiarów jakości życia (samopoczucie fizyczne, zasoby finansowe, rówieśnicy i wsparcie społeczne, akceptacja społeczna, środowisko szkolne, relacja z rodzicami i życie domowe, samopoczucie psychiczne, nastroje i emocje, obraz własnej osoby, niezależność) oraz narzędzia do badania subiektywnej oceny jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Jest nim kwestionariusz KINDSCREEN-52.

Podsumowując, treści rozdziałów w części teoretycznej są odpowiednio usytuowane. Niektóre podrozdziały w rozdziale I mogłyby być inaczej ustawione, jeśli chodzi o ich kolejność. Teoretyczna prezentacja zagadnień jest oparta na trafnie dobranych źródłach. Materiały źródłowe są wykorzystane adekwatnie do potrzeb. Bibliografia jest bogata, zawiera również literaturę obcojęzyczną. Zakres i poziom teoretycznych prezentacji jest satysfakcjonujący. Wywody w ramach analizy teoretycznej tekstów innych autorów są logiczne. Tekst spójny, poprawny językowo i stylistycznie. Oceniam, że poziom wiedzy Pani mgr Magdaleny Zając na temat jakości życia dzieci i młodzieży oraz podstaw formalno-prawnych i pedagogicznych działalności placówek opiekuńczo-wychowawczych jest wystarczający.

### **Zasadność i poprawność przyjętych rozwiązań metodologicznych oraz zastosowanych procedur badawczych**

Badania Pani mgr Magdalena nie są osadzone jednoznacznie w jednym z głównych paradygmatów badań w naukach społecznych, tj. pozytywistycznym lub humanistycznym. Doktorantka zastosowała strategię łączenia badań ilościowych z jakościowymi, uznawaną przez niektórych polskich metodologów – pedagogów (np. K. Rubacha, S. Palka). Badania były zarówno ilościowe (sondaż diagnostyczny), jak i jakościowe (min. obserwacja prowadzona w badanych instytucjach oraz w czasie kilkuletniej pracy w placówce opiekuńczo-wychowawczej, badanie dokumentów). W takim paradygmacie celem badań jest nie tylko poznanie i opis, wyjaśnienie, ale przede wszystkim dogłębne rozumienie istoty badanego zjawiska.



Przedmiotem badań, jak już pisałam, Autorka uczyniła jakość życia wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej (w przeważającej części badanych wychowanków placówki opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego) w następujących zakresach: zdrowie fizyczne, nastroje i emocje, postrzeganie własnej osoby, poczucie niezależności, relacja z rodzicami i życie domowe, zasoby finansowe wychowanka, relacje z rówieśnikami i wsparcie społeczne, środowisko szkolne, akceptacja społeczna wychowanka, samopoczucie psychiczne wychowanka.

Przedmiotem badań było także środowisko wychowawcze, jakim jest placówka opiekuńczo-wychowawcza (lokalizacja, wielkość, struktura, czynniki materialne, wychowawcze, społeczne i kulturowe) oraz (co nie zostało napisane wprost) jej współzależność z jakością życia dzieci i młodzieży. Jeśli bowiem ww. elementy środowiska wychowawczego, jakim jest placówka opiekuńczo-wychowawcza „współwarunkują jakość życia wychowanków” (temat, oraz m.in. s. 120) to, moim zdaniem, zmienną niezależną jest (również oprócz tych wskazanych w pracy) środowisko życia dzieci i młodzieży (placówka opiekuńczo-wychowawcza, dom rodzinny, rodzinna piecza zastępcza) a zmienną zależną – jakość życia dzieci i młodzieży. W badaniu ww. elementy placówki opiekuńczo-wychowawczej określono jako zmienne pośredniczące, co budzi moje wątpliwości (s. 125). Zmiennymi niezależnymi (i słusznie) w badaniach były: wiek, płeć, lokalizacja placówek (wieś, miasto), wielkość placówek, gdyż to czy placówka jest koedukacyjna, przeznaczona dla dzieci powyżej 10 roku życia, do 14 dzieci – czyli zgodnie z optymalnymi standardami też powinno być poddane badaniu.

Biorąc pod uwagę problemy badawcze to problem 2, będącym pytaniem o wybrane aspekty jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych zawiera się w 1 dotyczącym ogólnie - jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, więc jest zbędny. W problemie 3 jest pytanie o różnice jakości życia wychowanków w porównaniu z innymi osobami (dalej dowiadujemy się, że jest to grupa dzieci i młodzieży w wieku 8-18 lat, czyli tym samym przedziale wiekowym, co ta, badana przez Autorkę). Mam tu pewien niedosyt. Brakuje mi jeszcze pytania o współzależność różnych czynników związanych z placówką opiekuńczo-wychowawczą (jej struktura, zaplecze materialne i kadrowe, rodzaj oddziaływań wychowawczych, relacje społeczne i atmosfera wychowawcza, możliwość udziału w kulturze, rodzaj współpracy z rodziną, w tym umożliwienie kontaktów z dziećmi itd.) z jakością życia wychowanków. Dalej, w pracy pojawiają się analizy na ten temat (np. s. 175 i dalsze). Problemy 9, 10 to pytania o jakość życia badanych wychowanków w ocenie ich

wychowawców. Następnie problem 4-6 to pytanie o związek między jakością życia wychowanków a ich cechami społeczno-demograficznymi (płeć, wiek, środowisko wiejskie, miejskie). Dwa ostatnie z nich mogą pośrednio wiązać się też z placówką opiekuńczo-wychowawczą jako środowiskiem wychowawczym (w kontekście dopasowania oddziaływań do indywidualnych potrzeb dzieci w różnym wieku, czy realizacją standardów funkcjonowania instytucjonalnej pieczy zastępczej w zależności od środowiska lokalnego). Problem 8 dotyczy opinii wychowawców na temat placówki opiekuńczo-wychowawczej jako środowiska wychowawczego. Moim zdaniem 1. jakość życia wychowanków i 2. środowisko wychowawcze (placówka opiekuńczo-wychowawcza jako środowisko życia dzieci i młodzieży sieroczej) powinny być traktowane w badaniach jako współzależne zjawiska.

Jeśli chodzi o metody badań użyte do zbierania danych to Pani mgr Magdalena Zając wykorzystwała metody ilościowe i jakościowe: sondaż diagnostyczny i obserwację uczestniczącą, prowadzoną przez kilka lat pracy w placówce i przez trzy miesiące w innych – 12 badanych placówkach, analizę danych zastanych (dokumentacji). Jako techniki wykorzystwała skalowanie, ankietę dla pracowników placówki opiekuńczo-wychowawczej (przy 12 respondentach – lepiej, by był to jakościowy wywiad pogłębiony), obserwację, swobodne rozmowy z wychowawcami i wychowankami, przeszukiwanie źródeł wtórnych (dokumentacji z kontroli prowadzonych przez nadrzędne urzędy wojewódzkie, dokumentacji placówki i dokumentów wychowanków – nie znalazłam, by określiła w części metodologicznej - dokładnie jakich i w jakiej ilości). Narzędziami badawczymi był kwestionariusz KIDSCREEN-25 dla dzieci i młodzieży oraz kwestionariusz ankiety dla pracowników placówki opiekuńczo-wychowawczej. Narzędzia znajdują się w załącznikach. Do analizy statystycznej wykorzystano pakiet IBM SPSS Statistics.

Badania przeprowadzono na terenie 12 placówek opiekuńczo-wychowawczych czterech województw, w tym 9 typu socjalizacyjnego. W badaniach wzięło udział 152 wychowanków. Dokonano charakterystyki próby badawczej i terenu badań.

Zebrano 12 ankiet od pracowników placówek. Obserwacja funkcjonowania innych placówek niż ta, w której Autorka pracuje trwała 3 miesiące („spotkania w placówce trwały po kilka godzin”, s. 137). To mało, jak na badania ilościowo-jakościowe w ramach pracy doktorskiej.

## **Charakter i poziom analiz empirycznych i wniosków badawczych oraz poziom ich prezentacji**

Pani mgr Magdalena Zając w rozdziale części III (empirycznej) zaprezentowała wyniki badań otrzymane poprzez analizę materiału badawczego.

W części empirycznej Autorka dysertacji przedstawiła (subiektywne) postrzeganie jakości życia przez badanych wychowanków, odniosła wyniki badań własnych do wyników badań tego typu realizowanych przez innych autorów na innych próbach badawczych oraz dokonała analiz w kontekście czynników społeczno-demograficznych (płeć, wiek, miejsce lokalizacji instytucji, liczba dzieci w placówkach). To najważniejsza, moim zdaniem, część pracy, gdyż to tu znajdujemy odpowiedź na pytanie, czy poziom subiektywnie odczuwanej jakości życia wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych różni się od poziomu subiektywnie odczuwanej jakości życia wychowanków domów rodzinnych, a jeśli tak to w jakich obszarach. Okazało się, że dzieci i młodzież wychowująca się w placówkach opiekuńczo-wychowawczych osiągnęły niższy, choć nieznacznie, wynik we wszystkich wymiarach jakości życia. Co ciekawe najwyższe indeksy jakości życia badani wychowankowie uzyskali w wymiarach dotyczących postrzegania siebie i oceny własnej kondycji psychofizycznej. Można stwierdzić, że posiadają wysokie poczucie własnej wartości. Natomiast niskie w obszarze funkcjonowania społecznego, wyznaczania celów i motywacji do działania. Może to niepokoić, gdyż wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych mogą powielać bierny styl życia swoich rodzin pochodzenia, a placówka opiekuńczo-wychowawcza cały czas, pomimo zmian w systemie i dbałości o wyższe standardy, nie spełnia zakładanej funkcji prospołecznej. Zastanawiające jest też to, że respondenci obu grup odczuwają niedostatek zainteresowania, troski i miłości od rodziców. Dokonane analizy zebranych danych i ich interpretacja nie budzą moich zastrzeżeń.

Ponadto Autorka opisała opinie pracowników placówek na temat a) poziomu jakości życia wychowanków, b) rozumienia przez nich tego pojęcia, c) występowania badania jakości życia wychowanków w placówkach i d) czynników wpływających na ową jakość, w tym wpływ samego wychowawcy (opierając się danych uzyskanych z 12 ankiet).

W rozdziale VI Pani mgr Magdalena Zając dokonała analizy czynników środowiska placówek opiekuńczo-wychowawczych. Opisała warunki socjalno-bytowe, w jakich przebywają dzieci i młodzież, czynniki wychowawcze (wzięła pod uwagę dbałość o zdrowie, możliwość udziału w specjalistycznych zajęciach rehabilitacyjnych, terapeutycznych, dostępność wychowawcy, występowanie działań wspierających autonomię wychowanka,

kształtowanie poczucia przynależności do społeczności, umożliwienie kontaktów z rodzicami i ich wpływu na wychowanie). Ponadto poddała analizie czynniki społeczne (przepływ informacji, relacje wychowanek-wychowawca, współpracę z innymi podmiotami) oraz czynniki kulturowe (uczestnictwo w zajęciach dodatkowych, rozwijających zainteresowania, estetyka wystroju placówki). Warto zauważyć, że dane zbierano głównie poprzez przeprowadzenie ankiet z pracownikami. Metodami uzupełniającymi były swobodne rozmowy, obserwacje, badanie dokumentów. Z analizy zebranego ww. metodami materiału uzyskała pozytywny obraz funkcjonowania badanych placówek. Dlatego też zdecydowała się przanalizować dokumenty pokontrolne. W protokołach z przeprowadzonych kontroli przez pracowników urzędów wojewódzkich i w zaleceniach pokontrolnych obraz placówek przedstawiał się nieco gorzej. Warto docenić, że Doktorantka przanalizowała również tego typu dokumenty.

Zakończenie zawiera wnioski z badań, stanowiące odpowiedź na problemy szczegółowe oraz odnosi się do celów i hipotez pracy. Autorka przedstawiła również autorską koncepcję pracy opiekuńczo-wychowawczej, opartej na triadzie dziecko-rodzina-wychowawca usytuowanej w szerszym otoczeniu społecznym. Ponadto, co warto zauważyć, zrealizowała nie tylko teoretyczny, ale również praktyczny cel badań – wypracowała postulaty dla praktyki, choć mogły być przedstawione syntetycznie w postaci wypunktowania.

Pozycje bibliograficzne są zbieżne z przypisami, uszeregowane zgodnie z przyjętym standardem – alfabetycznie. Wysoka jest też jakość wydruku i staranność edycyjna: jednolitość formatowania stron, marginesy, akapity, ciągłość numeracji stron, poprawność i jednolitość przypisów.

### **Konkluzja**

W świetle wszystkich powyższych argumentów i uwag stwierdzam, że Pani mgr Magdalena Zajac przygotowała pracę doktorską poprawną pod względem merytorycznym i formalnym. Praca zwiera pewne, wskazane usterki, ale można stwierdzić, że jej Autorka posiada wystarczającą wiedzę w prezentowanym przez siebie temacie oraz posiada kompetencje w zakresie wiedzy i umiejętności metodologicznych do prowadzenia badań naukowych. Spełnia warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym.

**Opowiadam się za dopuszczeniem Pani mgr Magdaleny Zajac do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

